

SANAYİ PLÂNLARININ HAZIRLANMASINA TEMEL TEŞKİL EDEN RAPORLAR

Betül GÜR

İstanbul Ticaret Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu, Dr.

REPORTS SERVING AS THE BASIS IN THE PREPARATION OF INDUSTRIAL PLANS

Abstract: Between 1923 and 1929, Turkey had followed liberal economic policy, which was oriented on the initiatives of the private sector. However, Turkish Republic had begun state-oriented economic policy as of 1929 due to a various internal and external factors such as that it had to protect the country against the effects of World Economic Crisis in the same year; the new Turkish Republic had inherited primitive economic conditions from Ottoman Empire; the new Republic was obliged to pay the liabilities of Ottoman Empire as of 1929 and that customs could not be taken under control until 1929.

In this article, reports prepared by national and foreigner experts on the state-oriented economic policy had applied between 1929 and 1938 in Turkish economy are reviewed and their contribution to the preparation of industrial plans has been analyzed.

Keywords: State-Oriented Economic Policy, Industrial Plans, Reports

SANAYİ PLÂNLARININ HAZIRLANMASINA TEMEL TEŞKİL EDEN RAPORLAR

Özet: 1923-1929 döneminde Türkiye Ekonomisi'nde özel sektörün öncülüğünde liberal bir iktisat politikası izlenmiş; fakat Osmanlı İmparatorluğu'ndan ilkel ekonomi koşullarının miras alınmış olması, 1929 yılından başlamak üzere Osmanlı İmparatorluğu'nun borçlarının Türkiye Cumhuriyeti tarafından ödenmeye başlanacak olması, 1929 yılına kadar gümrüklerin kontrol altına alınamaması ve yine söz konusu yıl içinde ortaya çıkan Dünya İktisadî Krizi'nin olumsuz etkilerinden korunmaya çalışılması gibi gerek iç ve gerekse dış birçok nedenden dolayı iktisadî kalkınmayı sağlamak amacıyla 1929 yılından itibaren ekonomide devletçi iktisat politikasına geçilmeye başlanmıştır.

Bu makalede, Türkiye Ekonomisi'nde 1929-1938 döneminde uygulanan devletçi iktisat politikası çerçevesinde yerli ve yabancı uzmanlara hazırlatılan raporlar ele alınmış ve bu raporların sanayi plânlarının hazırlanmasına olan katkısı ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Devletçi İktisat Politikası, Sanayi Plânları, Raporlar

I. GİRİŞ

1923-1929 dönemi, İzmir İktisat Kongresi'nin toplanması, âşar vergisinin kaldırılması, 1913 yılında çıkarılan Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun 1927 yılında genişletilerek yeniden çıkarılması gibi iktisadî anlamda kuruluşun getirdiği reform hareketlerinin yoğun olduğu bir geçiş dönemidir. Bu çerçevede yeni Türk Devleti'nin iktisat politikasına yön vermek için alınan ilk tedbirlerden biri, her ne kadar Cumhuriyet'in ilânının öncesinde, gayrimüslim ticaret erbabının tedricen tasfiye edilerek yerli halktan meydana gelen bir tüccar sınıfının oluşturulmasına yönelik olarak, 1922 yılında İstanbul'daki Türk tacirleri tarafından Millî Türk Ticaret Birliği'nin kurulması şeklinde değerlendirilmesi mümkünse de- 17 Şubat-4 Mart 1923 tarihleri arasında yapılan İzmir İktisat Kongresi olmuştur [1]. Kongre'de benimsenen liberal politikalarla, özel sektörün öncülüğünde iktisadî bir gelişme amaçlanmıştır. Ancak gerek iç gerekse dış bazı nedenlerle pür liberal iktisat politikası yerine, kimi zaman devletin ekonomiye müdahalesini içeren bir iktisat politikası çizgisi izlenmiş olup, bu durum, 1923-1929 döneminde pür liberal iktisat politikası izlendiğini ileri sürenlerin tezini çürütür

niteliktedir.

Tüccar ve sanayici gruplarına İzmir İktisat Kongresi ile getirilen kolaylıklara, Teşvik-i Sanayi Kanunu'yla verilen desteğe vb. rağmen, 1929 Dünya İktisadî Krizi'nin de etkisiyle beraber 1930'ların başından itibaren artık özel sektörün kendi kendine gelişme gösteremeyeceği anlaşılacak devlet öncülüğünde sanayileşme hamlesi başlatılmıştır. Bu nedenle gerek 1929-1931 yıllarını kapsayan devletçiliğe geçiş sürecinde gerekse devletçi iktisat politikasının uygulandığı 1932-1938 döneminde yerli ve yabancı uzmanlara pamuk, keten, kendir, kimya, demir vb. sanayi kollarının oluşturulması, Merkez Bankası'nın kurulması, kambiyo istikrarının sağlanması gibi çeşitli konularda raporlar hazırlanmış ve bu bağlamda daha sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk sanayi plânları oluşturulmuştur.

Bu makalede Türkiye Ekonomisi'nin 1929-1931 yılları arasındaki devletçiliğe geçiş süreci ve 1932-1938 döneminde uygulanan devletçi iktisat politikası çizgisi bağlamında hazırlanan raporlar konu edinilmiştir. Ancak konuya temel teşkil etmesi nedeniyle öncelikle Türkiye Cumhuriyeti'nin açık ekonomi koşullarında yeniden inşa

dönemi olarak da adlandırılan 1923-1929 ve devletçiliğe geçiş dönemi olarak nitelendirilen 1929-1931 yılları arası ele alınacaktır.

II. 1923 – 1929 DÖNEMİ İKTİSAT POLİTİKASI

Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı İmparatorluğu'ndan hiç de iç açıcı olmayan bir iktisadî miras devralmıştır. Zira 16 Ağustos 1838 tarihinde imzalanan Baltalimanı (Osmanlı-İngiliz Ticaret) Anlaşması'yla Yed-i Vahit usulü kaldırılmış, önceden verilen kapitülasyonların devamlılığı sağlanmış ve bunlara yenileri eklenmiş, dış ticarete yerli tüccarlara tanınan tekel kaldırılmış, iç ticaret tamamıyla yabancı tüccarlara açılarak İngiliz tüccarlar en çok kayırılan yerli tüccar kadar vergi öder hale gelmiş, gümrük tarifeleri ihracatta % 12'ye ve ithalatta % 5'e indirilmiş, Anlaşma'nın tüm Osmanlı topraklarında geçerli olması kabul edilmiştir [2-4]. 29 Nisan 1861 tarihinde Fransa'yla yapılan Kanlıca Ticaret Anlaşması'nda da, Baltalimanı Anlaşması ile yabancılara tanınan imtiyazlar aynen korunmuş; yabancılara istedikleri esnaflık kolunda faaliyet gösterme, yabancı tüccarlara herhangi bir gümrüğe tabi olmaksızın en çok kayırılan yerli tüccar statüsünde tuz ve tütün ticareti yapma gibi haklar verilmiştir [5]. Böylece Osmanlı İmparatorluğu Batı'nın açık bir pazarı haline gelmiş ve başta pamuklu sanayi olmak üzere ipek sanayi, işlemecilik, ipek ipliği, tabaklık gibi büyük merkezlerde kurulu endüstriler yıkılarak sadece kunduracılık, terzilik gibi ekonomik olmayan bazı iktisadî faaliyetler ayakta kalmış, dış ticaret açığı hızla büyümüştür [6].

Gerek 1838 Baltalimanı Anlaşması'yla yabancılara Osmanlı topraklarında sınırsız serbest ticaret yapabilmeleri, gerekse 1. Savaş ve Milli Mücadele dönemi boyunca verilen mücadeleye azınlıkların karşıt tavırları ve yerli sermayenin kuşkulu yaklaşımı temelinde ortaya çıkan gelişmemiş bir sanayi yapısı, tarımdaki ilkel metotlara bağlı bir ekonomi, Osmanlı'dan kalan dış borçlar kuruluş döneminin başlıca sıkıntı kaynaklarıdır [7]. Bu sıkıntıları aşmak için öncelikle dışta Lozan Anlaşması ile bağımsız bir devlet olabilme mücadelesi sürdürülmüş, içeride de ulusal iktisat politikasının belirlenmesi amacıyla 17 Şubat-4 Mart 1923 tarihleri arasında İzmir İktisat Kongresi yapılmıştır [8].

Kapitülasyonların Lozan Anlaşması'nda kaldırılması, ancak aynı başarının 1838 Anlaşması için sağlanamamasına ve gümrüklere 1929 yılına kadar sahip çıkılmamasına rağmen amaçlanan, dışarıdan bağımsız bir şekilde sanayileşmenin sağlanması olmuştur. Bu doğrultuda demiryolları ve limanlar millileştirilmiş, devlet desteğine dayalı ve özel sektör öncülüğünde bir kalkınma sağlanmaya çalışılmıştır. Uygulanan sanayileşme ve ulusal kalkınma stratejisi ülkenin gerçeklerine ve kendi gücüne dayandırılmıştır. Kalkınma için seçilen yöntem, Batı'nın liberalizminden ve Sovyetler

Birliği'nin kolektivizminden çok farklıdır. Ulusal ekonominin yaratılıp güçlendirilmesinin, uluslaşmanın temel koşullarından biri olduğu anlayışından hareketle kişisel ve kamusal mülkiyet, ulusal birliğin sağlanması amacıyla yaşamın her alanında dengeli ve uyumlu birliklikler haline getirilmiştir [9].

1923 yılı sonrasındaki iktisadî gelişmeleri ele alırken, Cumhuriyet'in ilânından önce gerçekleştirilmiş iki oluşum dikkat çekmektedir. Bunlardan ilki, 1922 yılında, Millî Mücadele'nin ardından ekonomik yapılanmanın gayrimüslim sermaye sahiplerinin yerine Türk işadamlarının ikâmesi üzerine kurulmasını sağlamak amacıyla oluşturulan Millî Türk Ticaret Birliği'dir. Böyle bir amaç taşıyan söz konusu Birlik'in, hedeflerini gerçekleştirme hususunda, Mücadele'de yer alan lider kadroların desteğine ihtiyaç duyduğu, bunun sonucunda 17 Şubat-4 Mart 1923 tarihleri arasında İzmir İktisat Kongresi'nin düzenlendiği görülmektedir. Kongre'nin düzenlenme amacı, uygulamaya koyulacak iktisat politikalarına ilişkin olarak hükümet ve kadroları ile Kongre'ye davet edilen gruplar arasında uzlaşmanın sağlanması biçiminde açıklanmıştır. Zira uygulanması düşünülen iktisadî, sosyal ve siyasal programların başarıya ulaşma şansı, toplumda oluşturulan uzlaşma çerçevesinde sağlanacaktır. Kongre'ye daha ziyade büyük toprak sahiplerinden oluşan çiftçi, Anadolu eşrafından oluşan tüccar, büyük sermaye sahibi işadamlarından oluşan sanayi ile işçi grupları olmak üzere dört grup davet edilmiştir [10].

Kongre'de çiftçi grubu âşarın ve Reji İdaresi'nin kaldırılması, tütün ekim ve ticaretinin serbest bırakılması, tarımsal kredilerin düzene sokulması; tüccar grubu bir ticaret ana bankasının kurulması, ticaret odalarının ve borsalarının millileştirilmesi ve yaygınlaştırılması, Kabotaj hakkının sağlanması; sanayi grubu koruyucu gümrük vergisi yoluyla sanayinin korunması ve sınıflı üretim için ithal edilecek mallara gümrük muafiyeti tanınması, 1913 yılında çıkarılmış olan Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun genişletilmesi; işçi grubu kendilerine amele yerine işçi denilmesi, çalışma sürelerinin sekiz saate indirilmesi, 12 yaşından küçüklerin çalıştırılmaması, gece çalışmalarında çift ücret ödenmesi, milletvekili ve belediye seçimlerinde meslekî temsil ilkesinin uygulanması gibi taleplerde bulunmuştur [11].

İzmir İktisat Kongresi'nde tüccar, sanayici, işçi ve çiftçi gruplarının istekleri doğrultusunda bir takım kararlar alınmış, fakat sanayici ve tüccar grubu, iktisadî kalkınmayı sağlayacak gruplar olarak görüldüğünden genel olarak Kongre'de ağırlıklı gruplar olmuştur. Dolayısıyla Kongre'de beliren genel eğilime uygun olarak devlet iktisadî kalkınmayı özel girişim eliyle başarmaya çalışmış ve sanayici kesime kredi vermesi için 1924 yılında Türkiye İş Bankası kurulmuştur. 1925 yılında âşarın kaldırılması, 1926 yılında taşınmaz mallar hakkında son derece sınırlanmış bir özel mülkiyet

hukukunun getirilmesi yani Medenî Kanun'un çıkarılması, sanayi kredisinin sağlanması için 1925 yılında Sanayi ve Maadin Bankası'nın kurulması, 1913 tarihli Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun 1927 yılında genişletilerek çıkarılması, Kongre de alınan kararların uygulamaya koyulmasıyla ilgili önemli örneklerden başlıcalarıdır [12,13].

Bütçe gelirlerinin % 20'den fazlasına tekabül eden, köylünün elde ettiği ürünün onda birine karşılık gelen, fakat zaman zaman daha yüksek oranlarda da toplanan âşar vergisinin 27 Şubat 1925'de kaldırılmasıyla toplam vergi gelirleri içinde tarım kesiminin payı düşmüş, getirilen yeni vergilerle vergi yükü toplumun diğer kesimlerine yayılmış, ancak bu vergiler yeni kurulan bir devletin ihtiyaçlarının karşılanması hususunda âşarın yerini tutamamıştır. Buna binaen âşar vergisinin kaldırılmasının gerekçeleri iktisadî olmaktan çok uzaktır.

Bu dönemde ülkede sanayi üretimi hemen hemen yoktur. Sadece birkaç tane orta boy tekstil işletmesi bulunmaktadır. Çimento, petrol, demir-çelik, işlenmiş madenler, inşaat malzemeleri, motor, iş araçları başta olmak üzere sanayi ürünleri tamamıyla ithal edilmektedir. Yerli sanayi ve ticareti koruyan yeni gümrük tarifeleri ancak 1 Ekim 1929'da uygulamaya sokulabilmiştir. 1925 yılında kurulan Sanayi ve Maadin Bankası 7 yıl içinde Osmanlı'dan kalan Hereke Kumaş, Feshane, Bakırköy Mensucat, Beykoz Deri ve Kundura gibi devlet fabrikalarını kontrol altına almış, Uşak Şeker ve Tosya Çeltik fabrikalarını kurmuştur [14,15]. 28 Mayıs 1927 tarihli Teşvik-i Sanayi Kanunu'nda sanayi kuruluşları çalıştırdıkları işçi sayıları ve kullandıkları çevirici güce göre sınıflandırılmış, üretim için gerekli hammadde, yedek parça gibi unsurların ithalinde gümrük vergisi muafiyeti getirilmiş, fabrika kurmak için bedelsiz arazi tahsisi gibi kolaylıklar sağlanmıştır [16]. Ancak 1838 Ticaret Anlaşması hükümlerinin kaldırılmaması nedeniyle, sanayileşmenin sağlanması için dönem boyunca yapılan girişimlerden ve Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan beklenen fayda sağlanamamıştır. Zira Aralık 1927'de yapılan sanayi sayımına göre köyler de dahil olmak üzere ev sanayii hariç tesbit edilen 65.250 işyerinin % 79'unda çalışan sayısı 3 kişiden az olup, işletmeler küçük ölçeklidir [17]. Dolayısıyla sanayi Osmanlı'dan alındığı gibi kalmış, büyük ölçeğe geçmede başarılı olunamamıştır.

1923-1929 döneminde yeni bir devlet kurmanın ortaya çıkardığı giderler, savaş sonrası göçmen nakli ve iskânı, savaş alanların tamiri, iç ve dış güvenliğe yönelik giderler, ülkenin hemen her alanda karşılanması gereken büyük ihtiyaçları, Osmanlı'dan devralınan dış borçlar vb. karşısında dış borçlanmadan ve emisyonla kaçınılmış, tasarrufa yönelmek ve vergi toplama usullerini iyileştirmek yoluyla denk bütçe politikası izlenmiştir [18]. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk bütçesi 1924 yılına ait olup, 1924-1934 yılları arasındaki 11 mali yılın kesin hesap

sonuçlarına bakıldığında 8 yıl bütçenin fazla verdiği; sadece bütçe gelirinin % 20'den fazlasını oluşturan âşar vergisinin kaldırılması nedeniyle 1925 yılında ve 1929 Dünya İktisadî Krizi'nin en güçlü etkilerinin yaşandığı, uluslararası pazarların altüst olduğu bir sene olan 1931 yılında bütçenin açık verdiği görülmektedir [19].

III. DEVLETÇİ UYGULAMALARA GEÇİŞ SÜRECİ (1929-1931)

Yeni Türk Devleti'nin kurulmasının ardından geçen yaklaşık 10 yıllık süre sonunda bakıldığında; bir takım iç ve dış nedenlerle uygulanmakta olan ekonomi politikasının, devlet öncülüğünde sanayileşme şekline dönüştüğü görülmektedir.

Bu bağlamda devletçi iktisat politikasının uygulanmasına yol açan iç nedenler arasında; öncelikle gerek İzmir İktisat Kongresi gerekse Teşvik-i Sanayi Kanunu ile tüccar ve sanayici kesime tanınan kolaylıklara rağmen, özel sektörün yeterli sermaye birikimini oluşturmak yoluyla iktisadî kalkınmayı sağlamada yetersiz kaldığı gösterilebilir. Öte yandan devletin desteğiyle de olsa, iç kaynaklara dayalı bir kalkınmanın yerli sanayiciler tarafından gerçekleştirilemeyeceğinin anlaşılması üzerine, gerekli sermaye birikiminin oluşturulması için yabancı sermayeye sıcak bakılmıştır. Ancak hem Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki millileştirme çalışmalarının etkisi, hem de Lozan Anlaşması'nda yabancı sermayeli işletmelerin yerli işletmelere tanınacak imtiyazlardan yararlanma taleplerinin kabul edilmemesi gibi nedenlerle, ülkeye yabancı sermaye girişi oldukça sınırlı kalmıştır [20].

Devletçi uygulama geçiş sürecinde bir dış neden olarak karşımıza çıkan 1929 Dünya İktisadî Krizi'nin nedenlerine ana hatlarıyla bakıldığında; 1. Savaş sonrasında gelir dağılımının, şirket ve banka bünyelerinin ciddi ölçüde bozulmuş olduğu görülmektedir. Ayrıca 1. Savaş sırasında Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Avrupa ülkelerine kredi veren bir ülke haline gelmiş, uyguladığı yüksek gümrük tarifeleri ile dış ticaret fazlası vermeye başlamıştır. İhracatlarını artırma imkânları bulamayan ve dolayısıyla ABD'den yaptıkları ithalatı, yine bu ülkeden aldıkları borçla kapatmaya çalışan Avrupa ülkelerinin ABD'ye olan borçları, savaş borçlarıyla biraraya geldiğinde ödenemez bir hâl almıştır. Bu durum ABD'nin de ihracatının azalmasına, depresyonun ortaya çıkmasına, bu bağlamda özellikle de çiftçilerin zor durumda kalmalarına neden olmuştur. Bilhassa aşırı buğday üretiminin ortaya çıkardığı stoklar, dünya buğday fiyatlarının hızla düşmesine yol açmış ve tarım ürünlerinde yaşanan kriz bütün dünyayı etkilemiştir [21]. Bu nedenle liberal ekonomi politikası uygulayan kapitalist ülkeler, ekonomilerini dışa kapatarak söz konusu Buhran'dan korunmaya çalışmıştır. Böylece müdahaleci ve dışa kapalı ekonomi politikaları ön plâna çıkmaya başlamıştır.

Dolayısıyla 1929 yılı gerek Dünya Ekonomik Buhranı'nın başlaması, gerekse Lozan Anlaşması'nda bazı maddeleri kaldırılmadığı için Türkiye Ekonomisi'nin kendi kararlarıyla yönetilebilmesini geçici olarak sınırlayan 1838 Baltalimanı Anlaşması'nın hükümlerinin kalkması itibariyle Türkiye'de iktisat politikalarında yön seçiminin yapılmaya başlandığı bir yıl olarak değerlendirilebilir [22].

1929 Kriz'i süresince tarım ürünlerinin fiyatlarındaki düşmenin sanayi ürünlerinin fiyatlarındaki düşmeden daha büyük olmasına binaen Türk köylüsü geçimini sağlayacak düzeyde gelir elde edemez hale düşmüş ve üreticilerin büyük bir kısmı üretim vasıtalarını terk ederek işçi olmuştur. Malını satamayan, buna karşılık aracıya, tefeciye olan borcundan dolayı elindeki tüm üretim araçlarını borcuna karşılık alacaklıya devreden üretici, yaşamak için emeğini satmak zorunda kalmış ve böylece binlerce köylü şehirlere, iş merkezlerine, demiryolu inşaatı olan yerlere akın etmiştir. Köylü malını doğrudan ihraç etmediği için, kriz ilk aşamada tüccarı etkilemiştir. Tüccar da krizden etkilendiği ölçüde ürünü üreticiden daha ucuz alma yoluna gitmiş, böylece köylünün eline çok az para geçmiştir. Hatta borçlanmak suretiyle üretim faaliyetlerini sürdüren köylüler sattıkları mallardan ellerine geçen parayla borçlarını ödeyemez duruma düşmüşlerdir. Bu nedenle köylü kesimi borçlarını ödeyebilmek için elinde birikmiş servetini satmak zorunda kalmıştır [23]. Nihayetinde ihracat 1929, ithalat 1930 yılından itibaren daralmaya başlamıştır [24].

1929 yılındaki Büyük Buhran nedeniyle dünyadaki iktisadî daralma sonucu meydana gelen bu durum, birkaç tarım ürünü dışında ihraç edecek malı olmayan ve şeker, gaz, bez gibi en zarurî sanayi ürünü tüketim mallarını bile ithal eden bir ekonomik yapının sıkıntılarını ortaya çıkarmıştır. Bu noktada Cumhuriyet Hükümeti, Dünya Ekonomik Krizi'nin Türkiye Ekonomisi'ne etkilerini ortadan kaldırmanın çaresini gelişmiş ekonomilerde olduğu gibi açık finansmana giderek mevcut kapasiteyi tam çalıştırmakta değil, yeni üretim kapasitesi yaratarak, ekonominin verimini artırmada görmüştür. Bu nedenle açık finansman politikası yerine krizden önce olduğu gibi krizden sonra da denk bütçe politikası izlenmiş; vergi oranlarını yükseltmek, yeni vergiler koymak suretiyle devlet harcamalarındaki düşüş önlenmeye, cari harcamalar karşılanmaya ve sermaye birikimine katkıda bulunulmaya çalışılmıştır [25].

Dolayısıyla maruz kalınan olumsuz etkilere rağmen ülke ekonomisini etkileyen bir dış etken olarak karşımıza çıkan ve kapitalizminin ilk büyük krizi olarak bilinen 1929 Dünya İktisadî Krizi'yle, dünya işbölümü çerçevesinde hammadde ihracatçısı olarak rol üstlenen birçok az gelişmiş ve gelişmekte olan ülke kriz ortamına sürüklenirken, Türkiye 1932 yılından itibaren uygulamaya soktuğu dışa kapalı ve doğrudan kamu yatırımlarının ön plâna çıkarıldığı devletçilik politikasıyla bu iktisadî krizin

derin etkilerinden olabildiğince uzak kalabilmeyi başarmış ve sanayileşme yolunda önemli adımlar atabilme imkânı bulmuştur [26].

Gereksinimleri ve hedeflerini başka doktrinlerden alan devletçiliğin bu yıllarda totaliter ve kolektivist sistemlere bir kamuflaj terim olarak kullanıldığına da rastlanmaktadır [27]. Oysa ki 1929 yılından itibaren gümrük tarifelerinin yükseltilerek korumacı politikaların uygulanmaya başlandığı bu dönemde Mustafa Kemal'e göre devletçi iktisat politikası ne Batı'nın kapitalizmine bir alternatiftir, ne de Sovyetler Birliği'nin komünizmine benzemektedir. Uygulanmasına karar verilen devletçilik, geçici olarak özel sektörün devlet eliyle güçlendirilmesine yönelik bir iktisat politikası aracıdır.

IV. DEVLETÇİLİĞE GEÇİŞ VE UYGULAMA DÖNEMİ (1932 – 1938)

Hükümet, 1930 yılı başında iktisadî bunalıma karşı kamu harcamalarını ve gelirlerini dengelemek ve ithalatı sınırlayarak dış ticaret fazlası vermek amacıyla bazı önlemler almıştır [28]. Fakat bunlar sınırlayıcı ve durağan önlemler olup, bunların ardından ekonomiyi genişletici nitelik taşıyan adımların atılmasının gerektiği görülmüştür. 1929 Krizi'nin ortaya çıkardığı olumsuz etkilerin bertaraf edilerek ekonominin canlandırılması, devletçilik uygulamasıyla sağlanmıştır [29].

Dolayısıyla 1932 yılından sonra iktisadî politikada belirgin bir değişim meydana gelmiştir. Bu değişime, ekonomiye devlet müdahalesinin artması şeklinde ortaya çıkmıştır. İşte, 1932-1938 yılları arasında Türkiye Ekonomisi'nde artan devlet müdahalesinin ortaya çıkış şekillerinin bütünü, en genel anlamda devletçilik terimiyle nitelendirilmiştir [30]. İktisat politikalarının yöneldiği amaç, uygulama ve elde edilen sonuçlar açısından ise bu yılları bir "ilk sanayileşme" dönemi olarak nitelendirmek uygundur [31].

Devletçilik kavramı 1931 yılında Cumhuriyet Halk Partisi'nin programına alınırken tanımlanarak bu terime açıklık getirilmeye çalışılmış ve devletçilik 1934 yılındaki Anayasa değişikliği sırasında bir ilke olarak mevcut 1924 Anayasası'na girmiştir [32]. Mustafa Kemal tarafından çerçevesi çizilerek uygulamaya koyulan devletçiliğin üç belirgin niteliği vardır [33]: Buna göre ilk olarak devletin sınaî işletme kurup işletmesi amaç değil, geçiş dönemine münhasır bir zorunluluktur ve milli ekonominin temeli yine özel teşebbüstür. İkinci olarak devletçilik kısmî olup esas itibariyle sanayi sektörü için geçerlidir. Üçüncüsü ise devletin doğrudan yatırım yaptığı tüm alanların özel teşebbüse de açık tutulmuş olmasıdır. Yalnız devlete gelir sağlamak üzere sigara, tütün, içki ve sonradan çayda kabul edilen devlet tekeli, istisna olarak değerlendirilmiştir.

Bu dönemde, Sovyetler Birliği'nde eğitim görmüş

olan, ancak Türk İnkılabı'nın ideolojisini şahsına mündemiç ulusalcı bir bakış açısıyla ortaya koymaya çalışan Kadrocular'dan [34,35] Şevket Süreyya (Aydemir) devletçiliği ulusal yapının temelini oluşturan ve tüm alanlarını kapsayan, ulusun menfaatlerini bireyin menfaatlerinin üstünde tutan ulusal ve toplumsal bir düzen olarak tanımlamaktadır [36].

Bir diğer Kadrocu isim olan Vedat Nedim (Tör) de devletçiliği bir sınıflaşmanın değil, milletleşmenin ifadesi olarak ifade etmektedir [37]. Dolayısıyla Kadrocuların devletçilik anlayışı da ne kapitalist devletçiliktir, ne de sosyalist devletçiliktir. Fransa Devrimi, feodalizme karşı burjuva egemenliğini getirmiş ve sınıflı bir toplum yaratmıştır. Rus devrimi de Fransız Devrimi'ne tepki olarak proleterya egemenliğini kurmuştur. Her iki devrim de bir sınıfın egemenliğiyle sonuçlanmıştır [38].

Devletçilik uygulamalarına geçişin ilk somut belirtisi, 1932 Temmuz ayında bir hafta içinde peşpeşe Meclis'e sunulan, iktisadî konularda hayli ileri bir müdahalecilik anlayışını yansıtan sekiz kanun tasarısıdır [30].

Dolayısıyla devletçilik uygulaması özel kesimi güçlendirici tedbirlerin alındığı 1932-1934, devlet müdahaleciliğinin sanayiye yönelik olarak hazırlanan mikro nitelikli plânların hazırlanması biçimini alarak genişlediği 1935-1937, 2. Savaş'ın başlaması nedeniyle 2. Sanayi Plânı'nın uygulanmadığı ve devletçiliğin önemini kaybaldığı 1938 yılı olarak ayrılabilir [39].

Özel sektörü finanse etmek, Ticaret Bakanlığı'nın 1924 yılına kadar kurduğu veya finanse ettiği şirketleri özel işletmelere devredinceye kadar işletmek, sanayicilere ve maden sektöründe faaliyet gösterenlere kredi vermek amacıyla 1925 yılında 633 sayılı kanunla kurulan Sanayi ve Maden Bankası'nın 1932 yılında sanayi işletmeciliği ve bankacılık fonksiyonları birbirinden ayrılarak Devlet Sanayi Ofisi ve Türkiye Sanayi ve Kredi Bankası kurulmuş, daha sonra 1933 yılında bu iki kuruluşun görevleri verilmek suretiyle Sümerbank kurulmuştur [32]. Sümerbank 1939'a kadar ekonomiyeye 17 yeni fabrika kazandırmış, birçok bankaya ortak olmuş, bazı şirketlere sermaye yatırmıştır. 1935 yılında kurulan Etibank ise madencilik alanına yatırımlar yapmış, modern maden işletmelerinin faaliyete geçmesini sağlamıştır [14].

Görüldüğü gibi sanayileşme süreciyle beraber Batı'nın yeni pazarlar arayışı neticesinde Osmanlı topraklarının uzun yıllar Batı'nın açık pazarı haline gelmesinin ortaya çıkardığı olumsuz sonuçların elimine edilerek sanayileşmenin sağlanması yolunda ve 1929 Krizi'nin ortaya çıkardığı şartlar altında devlet mensucat, selüloz, seramik, kimya ve madencilik sanayilerinde teşebbüslere girişmek üzere [40] 17 Nisan 1934'de 1. Beş Yıllık Sanayi Plânı'nı uygulamaya koymuştur.

Ancak sanayi plânlarına zemin oluşturması amacıyla bu plân çalışmaları öncesinde birtakım raporlar hazırlanmıştır.

V. SANAYİ PLÂNLARINA TEMEL TEŞKİL EDEN RAPORLAR

Devletçi iktisat politikasının benimsendiği 1932-1938 döneminde hazırlanan 1. ve 2. Beş Yıllık Sanayi Plânları'na yönelik birer ön çalışma olabilecek şekilde gerek devletçi uygulamalara geçiş süreci olan 1929-1931, gerekse devletçi iktisat politikası uygulamalarının hayata geçirildiği 1932-1938 döneminde devlet, yerli ve yabancı uzmanlardan reel sektör yatırımlarının yapılmasına ve ekonomik istikrarın korunmasına ilişkin raporlar hazırlamaları talebinde bulunmuştur.

V.1. 1929-1931 Yılları Arasında Plâna Temel Teşkil Eden Raporlar

1929-1931 yılları arasında kapsayan devletçiliğe geçiş sürecinde hazırlanan raporlarda, devletçi iktisat politikasının henüz tam olarak yerleşmemiş olması nedeniyle özel sektörün daha ziyade teşvik edilmesi yönünde bir eğilim görülmekte, ancak 1929 Krizi'nin etkilerinin hissedilmeye başlanması itibariyle de devletin iktisadî hayata düzenleyici ve kontrol edici bir tarzda müdahale etme yolunda olduğu göze çarpmaktadır.

V.1.1. Şakir Kesenir Plânı: "İktisadî Vaziyetimize Dair Rapor"

İktisadî Vaziyetimize Dair Rapor, verilen desteğe rağmen özel sektörün gerekli sermaye birikimini sağlayarak sanayileşme yolunda adım atamaması ve Büyük Buhran'ın etkilerinin hissedilmeye başlanması gibi koşullar altında ekonominin nereye gideceği yolunda hazırlanmış bir belgedir. Bu çerçevede 1929 Haziranı'nda, Âli İktisat Meclisi'nden, ödemeler dengesi açığının kapatılması için ithal ikâmesi olanaklarını araştırmak ve sanayileşmenin hızlandırılmasına yönelik yeni öneriler getirmek üzere "Türkiye'nin İktisadî Programı"nı hazırlaması istenmiş ve dönemin Ekonomi Bakanı Şakir (Kesenir) Bey başkanlığında bir komisyon [41] demiryolu çevresi, Akdeniz ve Karadeniz kıyıları ile Trakya'da incelemeler yapmıştır [42].

1930 Ocak ayında sunulan Rapor'da dış ticaret dengesinin sektörler veya tüm ekonomi düzeyinde değil, her bir mal düzeyinde geliştirilmesi yolu seçilmiş, her mal düzeyinde elde edilecek gelişmeler teker teker sağlandığı takdirde ekonomide dış ödemeler dengesinin bütünüyle iyileşeceği varsayılmıştır. Böyle parçacı bir program anlayışı olduğu için, üretimin tek tek mal düzeyinde yapılmasına ilişkin olarak gayretlerin hangi mallarda toplanması gerektiği, önerilen tedbirlerin tümünün ödemeler dengesindeki açığı kapayıp kapayamayacağı veya kaç yıl içinde kapayacağı belirsizdir. Zaten plânın

kaç yılda uygulanacağı da belli değildir [43].

Rapor, sanayi plânları öncesinde hazırlanan ilk plân veya program olmanın dışında pratik bir öneme sahip olmamış, sadece 1. Beş Yıllık Sanayi Plânı'na belli ölçülerde ışık tutmuştur. Rapor'da devlet, iktisadî yaşamda öncülüğü özel sektöre bırakmış, kendisi sadece iktisadî işletme kurulmasını üstlenmiştir. Ülkenin jeostratejik konumuna binaen transit ticaret ve serbest bölgeler yoluyla yüksek bir gelir elde edilebileceğine dikkat çekilmiş, transit ticaretle ilgili önlemler ile serbest bölgeler ve limanlar kurulması üzerinde durulmuş, özel sektöre üretimi artırması için daha dinamik ve özendirici kolaylıklar önerilmiştir. Devlet üretim işinin dışında kalmakla beraber, programın hazırlayıcısı, izleyicisi olmuş, duruma göre uygulamayı düzenleme yoluyla iktisadî hayata daha çok müdahale eder duruma gelmiştir [43]. Dolayısıyla devletin ekonomiyi yönlendirme gücü nedeniyle bilgi temin etmesi, özel sektörü teşvik etmesi, kaynakları özel sektöre yöneltmesi önerilmiştir [23].

V.1.2. 1930 İktisadî Programı

Başbakan İsmet İnönü ve kabinesi tarafından hazırlanan 21 Mayıs 1930 tarihli İktisadî Program, Program'ın Meclis'e sunulması nedeniyle iktisat politikası değişikliğinin somutlaşan ilk işareti sayılabilir. Program'ın girişinde devletin ekonomiye müdahale etmesi ve ekonomiyi düzenleyici rol üstlenmesi açıkça belirtilmiştir [44]. Devletin üretime yönelmemesi, sadece düzenleyici ve özel sektörü destekleyici olması söz konusu Program'ın hazırlandığı dönemin devletçiliğin henüz tam olarak yerleşmediği 1930'ların başları olmasındandır.

Dolayısıyla ziraat, sanayi, ormancılık, madencilik, ticaret gibi konulara yer verilen Program'da devletin faaliyetleri sınırlı tutulmuş, ancak yapmakta olduğu projelere devam etmesi gerektiğine değinilmiştir. Bu doğrultuda Program'ın 6. maddesinde demiryollarının öneminden, 8. ve 10. maddelerinde modern limanlar ile posta, telefon, telgraf gibi hizmetlerin yapılmasından, 12. maddesinde turizmin teşvik edilmesi gerektiğinden, 13. maddesinde Doğu'nun kalkınması için buralara göçmen yerleştirilerek buralara altyapı yatırımlarının yapılmasından, 15. maddesinde ulusal paranın değerini korumak suretiyle ödemeler dengesinde istikrarın sağlanmasından, 16. ve 18. maddelerinde üretimi teşvik etmek amacıyla vergi kolaylıkları ve gümrük tarifesi düzenlemeleri yapılmasından, 20. ve 21. maddelerinde ulusal ekonominin gelişimi için eğitim ve sağlık hizmetlerinin artırılmasından ve ayrıca kalkınmanın finansmanının ancak "Millî Tasarruf" ile yapılması gerektiğinden bahsedilmiştir [23].

V.1.3. Hjalmar Schacht ve Karl Müller Raporları: "Türkiye'de Nakit İstikrarı ve Bir Merkezi İhraç Bankası Tesisi Hakkında Mütaleaname"

Şakir Kesebir başkanlığındaki bir komisyon tarafından hazırlanan "İktisadî Vaziyetimize Dair Rapor" gibi Hjalmar Schacht ve Karl Müller'in yerli paranın değerinin korunması ve merkez bankası kurulması hususunda hazırladıkları raporlar da, 1929 Dünya İktisadî Krizi'nin olumsuz etkilerinden korunmak amacıyla ekonomide dışa kapalı ve korumacı politikalar izlenmesi gerektiği şeklinde ortaya çıkan yeni koşullar altında hükümetin ihtiyaçlarını karşılayamadığı için benimsenmemiştir. Ancak raporlar hükümete sunulduktan 7-8 ay sonra kurulan Serbest Fırka'nın hükümetin iktisat politikalarını eleştirirken kullandıkları başlıca dayanaklar haline gelmiştir. "Merkezi Bir Tedavül Bankası" kurma olanaklarının araştırılması amacıyla Almanya'dan çağırılan "Reichsbank Reisi Hjalmar Schacht", üstlenmiş olduğu ağır görevler yüzünden daha önce de Türkiye'de bulunmuş olan arkadaşı Merkez Bankası uzmanı Karl Müller'i tavsiye etmiş ve Müller'in 15 Ekim 1929'da bitirip Schacht'a verdiği rapora ilâveten kendisi de Müller'in raporuna dayanarak önerilerini belirten kısa bir rapor hazırlamış ve Raporlar Ocak 1930'da hükümete sunulmuştur. Müller, raporunda yerli paranın istikrarını sağlamaya yönelik olarak bir merkez bankasının kurulup faaliyet göstermesi için gerekli şartların Türkiye'de olup olmadığı konusunda, ayrıca böyle bir bankanın kurulmasının ön koşullarını sağlamak için uygulanması gerekenlerin neler olabileceğinden bahsetmektedir. Bununla ilgili olarak Rapor'da öncelikle Kurtuluş Savaşı sonrası dış ticaret ve ödemeler dengesinin gelişimi, devlet maliyesi, hükümetin yaptığı harcamalar ayrıntılı şekilde alınmış ve TL'nin İngiliz Lirası'na karşı 1923'den itibaren değer kaybettiği, ileride daha çok değer kaybetmeye devam edeceği belirtilerek kötümser bir tablo çizilmiştir. Dolayısıyla böyle bir ortam, Müller'in merkez bankasının kurulması için ön şart saydığı unsurları sağlamaktan çok uzaktır. Müller daha sonra nakdî istikrarın sağlanması için ön şart olarak kabul ettiği malî, idarî ve iktisadî sahalardaki kısıntı tekliflerine değinmiştir. Bu konuda çok sayıda memurun işten çıkarılması, demiryolu ve milli savunma gibi hem devlet bütçesini kabartan, hem de döviz kaybına sebep olan alanlarda harcamaların azaltılması gibi öneriler getirmiştir. Ancak bu şekilde alınacak önlemlerin ardından daha sonraki tarihlerde bir merkez bankası kurulmasının uygun olabileceğini söyleyerek, böyle bir girişimi belirsiz bir süre için ileri atmıştır [23].

Schacht'ın Müller'in raporunu Maliye Bakanı'na sunuş yazısı niteliğindeki raporunda daha esnek bir ele alış biçimi hakim olup, bu raporda da yerli paranın değer kaybının bir merkez bankası yokluğundan değil, dış ödemeler dengesi açığından ve yüksek kamu harcamalarından doğduğunu vurgulanarak, ilk işin yerli paranın değerine ilişkin istikrarın sağlanması olduğu, bu

istikrar sağlanmadan bir "ihraç" bankası kurulursa devlet yatırımlarının finansmanı için ihraç edilecek paranın enflasyonist baskılar ortaya çıkaracağı savunulmuştur. Bunun için ilk yapılacak olan, beşer yıllık mali, iktisadi plânlar hazırlamak olmalıdır [23].

V.1.4. M. Charles Rist Raporu: "Mali Durum ve Ödemeler Dengesi Üzerine Türkiye Cumhuriyeti Hükümetine Rapor"

Profesör M. Charles Rist'in hazırlayıp 15 Eylül 1930'da sunmuş olduğu rapor, bütçe dengesi ve hazine, ödemeler dengesinin durumu ve iyileştirme çareleri ile kambiyo istikrarının sağlanmasıyla ilgilidir. Rapor'da mali sistemin, çağdaş bir devletin ihtiyaçlarına rahatça cevap verecek şekilde düzenlenmesi gerektiği, bunun için de geçmiş yılların hazine ve bütçe tahminleri ile bu tahminleri ve gerçekleşmeleri karşılaştırmalı olarak ve düzenli bir biçimde yayınlanmasının, ciddi bir mali reformun ilk koşulu olduğu ifade edilmiştir. Rist'e göre bayındırlık işlerinin finansmanı yöntemi gözden geçirilerek bütçeye büyük çapta yük getirmesi engellenmelidir. Devlet gelirleri sisteminin yeniden düzenlenmesi, acil bir zorunluluk içermemektedir. Zira böyle bir çaba, bütçe dengesi açısından beklenmedik sonuçlar doğurabilir. Buna karşın, vergi tahsilinin ve vergi matrahlarının mükelleflerce daha iyi bilinmesi sağlanmalıdır. Ayrıca tarım ve büyük limanlardaki ticareti destekleyen genel bir iktisadi politika ile ülkenin kaynaklarını artırılabilir [23]. Rapor'da ödemeler dengesi sorununun nasıl çözümleneceğine dair, yabancı sermaye ithalinin yükseltilmesi, ihracatın artırılması, ithalatın ve devletin dış yükümlülüklerinin azaltılması ile banka kredilerinin temini öngörülmüştür. Kambiyo istikrarıyla ilgili olarak da ödemeler dengesi baskısının hafifletilmesiyle beraber yerli paranın istikrarı haddinin saptanması imkânına değinilmiş ve bunun imkânsızlığı, henüz bir merkez bankasının kurulmamış ve kambiyo istikrarında başlıca koşul olan iç ve dışta kredibilitenin henüz sağlanamamış olmasına, Türkiye'deki fiyat göstergelerinin özellikle toptan fiyatlar yerine perakende fiyata dayandırılmasına, iç ve dış satın alma gücü farklılıklarının başlıca dünya piyasa fiyatlarıyla ilintisizlikleri gibi nedenlere bağlanmıştır. Rapor'da kapalı ifadelerle demiryolları ve limanların millileştirilmesinin başarısız sonuçlar verdiği belirtilerek, 1929 Dünya Buhranı karşısında anti-deflasyonist politikalar yerine bayındırlık faaliyetlerinin kısıtlanması şeklinde deflasyonun artmasına yol açabilecek politikalar önerilmiştir [23].

V.2. 1932-1934 Arasında Plân'a Temel Teşkil Eden Raporlar

Devletçi iktisat politikası uygulamalarının hayata geçirilmeye, dolayısıyla devletin iktisadi hayata müdahalesinin düzenleyici ve kontrol edici olmaktan ziyade üretime katılma şeklinde de görülmeye başlandı

ve sanayi plânları öncesinde söz konusu dönemin başlarında hazırlanan raporların da bu izleri taşıdığı görülmektedir.

V.2.1. Sovyet Uzmanlar Tarafından Hazırlanan Rapor: "Türkiye Pamuk, Ketten, Kendir, Kimya, Demir Sanayii Hakkında Sovyet Mütchassısları Tarafından Verilen Raporlar"

Oluşturulmaya çalışılan devlet yatırım programına mali ve teknik yardımda bulunmak amacıyla Başbakan İsmet İnönü 1932 yılında Sovyetler Birliği'ne ve İtalya'ya gitmiş, bu geziler sırasında bir Sovyet uzmanlar grubu aynı yıl içinde Türkiye'ye davet edilmiştir. Sovyet uzmanlar devlet yatırım programında düşünülen projeler ve kuruluş yerleri hakkındaki raporlarını 1932 yılı sonlarına doğru başbakanlığa sunmuştur [41]. Bu rapor "Türkiye Pamuk, Ketten, Kendir, Kimya, Demir Sanayii Hakkında Sovyet Mütchassısları Tarafından Verilen Raporlar" olarak geçmektedir. Rapor'u üç kısımda incelemek mümkündür: Birinci kısım Profesör Orloff başkanlığında yine Sovyet uzmanlardan müteşekkil bir komisyonun hazırladığı "Pamuk Sanayii Hakkında İktisadi ve Fenni Rapor", ikinci kısım Mühendis I. M. Galavinin'in hazırladığı "Türkiye'de Kendir Sanayiinin İnkişafı Hakkında" ve "Türkiye'de Kendir Mamulâtına Mahsus Fabrikalar İnşası Hakkında Projeler" ve üçüncü kısım Profesör N. Yuşkeviç'in hazırladığı "Türkiye Kimya ve Demir Sanayiinin Tesis ve İnkişafı Hakkında Rapor"dan oluşmaktadır.

Sovyet uzmanların 3 bölümden oluşan raporları içinde en geniş ve kapsamlı olanı Profesör Orloff başkanlığındaki komisyonun hazırladığı pamuk ipliği ve dokumasıyla ilgili rapordur. Türk hükümeti tarafından pamukta yerli üretim koşullarının araştırılması talebi karşısında yapılan inceleme ve getirilen öneriler doğrultusunda hazırlanan Rapor'un ilk bölümünde pamuk üretiminin nitelik ve nicelik olarak artırılması için gerekli tedbirler belirtilerek Türkiye'de pamukçuluğun geri düzeyde olduğu, ikinci bölümde pamuklu mensucat ithalini önlemek amacıyla ülke içinde ilgili fabrikaların kurulması gerektiği ve az bir çabayla daha kaliteli pamuk üretilebileceği üzerinde durulmuştur. Bu nedenle hükümet öncelikle pamuk ıslahı için bilhassa özel bir pamuk siyaseti izlemeli ve ikinci olarak Türkiye Pamuk Cemiyeti gibi bir kurum kurulmalıdır. Bu kuruluş toprağın ve tohumun ıslahı, hasat zamanında pamuk mıntıklarına yeterli miktarda işçi ve kimyevî gübre temini yoluyla pamuk üreticilerine yardımcı olma gibi işlerle ilgilenmelidir. Üçüncü olarak devlet fabrikalarının pamuk üreticileriyle peşinen anlaşma yapması, iyi tohum verme garantisinde bulunması, son olarak da yeni kurulacak pamuklu mensucat fabrikalarının (kombina) pamuk ihtiyacını karşılamak için derhal devlet pamukçuluğu teşkilatına başlaması gerekmektedir. Kumaş ve iplik ithalatından kurtulmak için tam teşekküllü 3 adet kombina kurulmalı, kumaşlar da ıslah şekline göre 3 sınıfa

ayrılarak yeni fabrikalar için bunlar standart tip kabul edilmeli, her fabrika için minimum standartlar saptanmalı, öncelikle kaba kumaşların üretiminden başlanmalı, ev dokumacılığı sanayii korunmalı, yeni fabrikalardaki işçi yetersizliği ev dokumacılığı yapan sanat erbabıyla telâfi edilmeli, bir kısım enerji Kayseri, Bünyan ve Ereğli'de olduğu gibi su gücünden sağlanmalı ve yeni kömür madenleri bulmak için derhal çalışmalar yapılmalıdır [45]. 1933 yılı için pamuklu kumaş ve iplik kullanımının 28.000 tonu bulacağı ve bunun % 81'inin ithal edileceği ve ithalattan kurtulmak için kurulacak 3 kombinanın 170.000 iğlik 4.000 otomatik dokuma tezgâhlık olması öngörülmüştür. Kombinaları kurmak için düşünülen Eskişehir, Denizli, Sarayköy, Konya, Malatya, Kayseri, Afyonkarahisar ve Nazilli yöreleri ücretler, hammaddeye (pamuk) yakınlık ve kömüre uzaklık, su kaynağı, şose ve demiryolu bağlantıları, kanalizasyon, yerli inşaat malzemesi mevcudiyeti, deprem tehlikesi, çalışmaya ve fabrika kurmaya uygun olup olmaması gibi fabrika yer seçimi faktörleri yönlerinden ayrıntılı ve o derecede de dikkatli bir incelemeye tabi tutulmuştur. İnceleme sonucunda uzmanlar 3 tip kombinadan ilki için Kayseri, Malatya ve Denizli'den, 2. ve 3. kombinalar için Eskişehir, Sarayköy ve Nazilli'den birinin seçilmesini önermişler ve 3. kombina için özellikle Nazilli ve Sarayköy arasında iktisadî açıdan yaptıkları incelemede Sarayköy'ü daha uygun bulmuşlardır [45]. 1. Beş Yıllık Sanayi Plânı'nın Sınâî Tesisat ve İşletme Raporu'nu kapsayan birinci kısmında ise pamuklu mensucat sanayii için 5 adet fabrika hamlesi öngörülmüştür. Bunlar Sanayi Plânı'nda Bakırköy'deki mensucat fabrikasının kapasitesinin genişletilmesi, Kayseri kombinası, Nazilli kombinası, 3. kombina ve ekstra kombina şeklinde yer almaktadır. Hem mali durum açısından 2. ve 3. kombinaların kuruluşlarının uzun zaman alma ihtimalinin bulunması, hem de suyunun bol ve Adana pamuk muntikasına yakın olması açısından Konya Ereğlisi'ne bir ekstra kombina yapılmasının 2. ve 3. kombinalara tercih edildiği belirtilmiştir [40].

Rapor'un I. M. Galavinin tarafından hazırlanan ikinci bölümü, pamuk dışında kalan nebati elyaf ürünleri ve özellikle de kenevir mamulleri sanayiiyle ilgilidir. Türkiye'de nebati elyaf işleyen ufak birkaç imalâthane dışında bir fabrika bulunmamaktadır. Bu eksiklik kısmen ithalatla, kısmen de yün ipliği, karışık çuval gibi daha değerli maddelerden yapılan ürünlerle karşılanmaktadır. Fakat tüm üretim çoğu kez ihtiyaca kâfi gelmemektedir. Bu nedenle ilk önce 1.000 ton halat, 1.000 ton ip, 300 ton kalın bez, 5.800 ton çuval ve 1.900 ton ambalaj dokuması üretebilecek tesisler kurulması gerektiği üzerinde durulmuştur. Bu amaçla 3 tanesi İzmir'de, 3 tanesi de Kastamonu'da olmak üzere 6 ihzar fabrikası ve yine biri İzmir'de diğeri de Kastamonu'da olmak üzere 2 tane kendir mamulâtı fabrikası kurulması öngörülmüştür [46].

Sovyet uzmanların hazırladığı raporun üçüncü bölümünü Profesör N. Yuşkeviç'in hazırladığı kimya ve

demir sanayii hakkındaki rapor oluşturmaktadır. Yuşkeviç bu plân taslağının ilk aşmasında asitler, bazlar, kimyevî gübreler ve patlayıcı maddeler gibi yaygın kullanım alanı olan mallar üreten fabrikaların kurulmasını; ikinci ve üçüncü aşamalarda ise ilk aşamadaki fabrikaların genişletilmesinin yanısıra, diğer belli başlı tüm kimyevî maddelerin üretilmesini önermiştir. Rapor'da ilk aşama 3-4 milyon lira olmak üzere programın uygulanmasının toplam 50-80 milyon liraya mâl olacağı, mali olanakların sınırlılığı dolayısıyla bu Rapor'un yalnızca ilk aşaması gerçekleştirilse dahi Türkiye'nin iktisadî bağımsızlığına doğru yeni bir adım daha atılmış olacağı, 1.700.000 liralık döviz geliri sağlanacağı ve stratejik savaş mühimmatlarının yurtiçinde üretilmiş olacağı belirtilmiştir. Ayrıca ilk aşamada gereksinim duyulacak girdilerin önemli bir kısmının ülkede mevcut olup, araştırmalar yapılması yoluyla daha fazla girdinin tedarik edilebilir nitelikte olduğu, gerek fabrika kapasiteleri ve gerekse kuruluş yerlerinin seçimiyle bu tesislerin verimli bir biçimde işletilmesinin mümkün olacağı ifade edilmiştir. Çeşitli kuruluş yerlerini değerlendiren Yuşkeviç, bugün Gökçebey adıyla Zonguldak'a bağlı bir ilçe olan Tefen'i, Ankara-Zonguldak demiryolu üzerinde bulunması, Karadeniz'e yakın bir yer olması ve doğusundan Filyos Nehri'nin geçmesi gibi nedenlerden dolayı bu sanayi kolu için en uygun yer olarak saptamıştır. Yuşkeviç bir yandan zamanla ülkenin en önemli ve güçlü sanayi kolu olmaya aday kimya ve demir sanayiinin kurulmasının ve işletilmesinin bizzat devlet tarafından yapılması gerektiğini, diğer yandan demir sanayinin de kurulması gereken en önemli alanlardan biri olduğunu ileri sürmüştür. Rapor'a göre bu alanda da hızlı şekilde girişimler yapılmalıdır. Bu konudaki en büyük zorluk, varlıkları bilinen demir cevheri alanlarının sınırlı olması, üstelik bunların kömür madenlerinden çok uzakta bulunmasıdır. Buna binaen Yuşkeviç'e göre Türkiye'de kurulacak demir fabrikalarına yakın demir madeni yatakları, henüz tesbit edilmemiştir. Dolayısıyla yüksek fırınları kömür madenlerinin yakınında kurmak ve madenden fabrikaya ve fabrikadan tüketim merkezlerine olacak nakliyatı minimum maliyetle temin etmeye çalışmak gerekmektedir. Bu durumda, söz konusu demir sanayii için en kârlı yer Zonguldak'tır. Milli güvenlik endişeleriyle fabrikaları kıyıda daha içeri almak gerekirse en uygun yer, kimya sanayii için olduğu gibi Tefen'dir. Demir ve kimya sanayiinin beraber kurulması ise daha ziyade avantajlı bir durum yaratacaktır. Tefen de yeteri kadar güvenli bulunmazsa, bu kez Karabük düşünülebilir, ancak bu takdirde kurulacak fabrikalar iktisadî açıdan Tefen'den daha az uygun olacaktır [45].

Rapor'da kuruluş yerleri tesbiti ile ilgili olarak Ege kıyılarından da bahsediliyor olmakla birlikte, askerî açıdan Karadeniz kıyılarının tercih edilmesi gerektiğinin ifade edilmesi bağlamında Rusya'nın tarih boyunca varolan Akdeniz'e inne şeklindeki jeostratejik emellerinin söz konusu dönemde de devam ediyor ve 1917 Bolşevik İhtilâli sonrasında kendisine karşı

kutuplaşmaların yeni tehditleri beraberinde getiriyor olması da gözönünde bulundurulması gereken bir husustur.

V.2.2. Amerikalı Uzmanlar Tarafından Hazırlanan Rapor: “Türkiye’nin İktisadi Bakımdan Umumi Bir Tetkiki”

İktisadî alanda yapılması gereken yatırımların tesbit edilmesi amacıyla 1933 yılında Amerika’dan davet edilen Walker D. Hines’in aynı yıl vefat etmesi üzerine, başlamış olan çalışmalar, 1934 yılında Amerikalı uzmanlardan müteşekkil bir heyete tamamlanmıştır. Rapor esasen caydırıcı bir niteliğe sahiptir. Özellikle kimya, demir, çelik gibi stratejik öneme sahip sektörlerin geliştirilmesine yönelik yapılacak yatırımların fazla maliyetli olacağı, bu nedenle söz konusu yatırımların daha sonra hayata geçirilmesi vurgulanmıştır. Buna rağmen, Rapor’un sonuçları Türkiye’de dünya fiyatlarına göre kârlı üretim yapılabileceğini göstermektedir. Rapora göre; Kayseri ve Konya Ereğlisi’nde kurulması düşünülen pamuk ipliği ve dokuma fabrikalarıyla ilgili kararın ileri görüşlü ve doğru bir karar olduğu, Ergani’de bakır ve Keçiborlu’da kükürt, madencilik ve saflaştırma tesisleri yapılmasının elverişli koşullara sahip gibi görüldüğü; Türkiye’de yetiştirilen afyondan morfin üretecek ilaç fabrikasının yüksek nitelikte teknik yardım gerektireceği için bu konuda güçlüklerle karşılaşılabilmesi; cam eşya üretecek fabrikanın başarılı olabileceği ve hükümetin derhal pencere camı imaline geçmesiyle ilgili kararının isabetli olduğu; Kütahya’da kurulması tasarlanan çini ve porselen eşya fabrikasına yatırım yapılmadan önce yaklaşık sekiz sene kadar eski olan maliyet-fiyat rakamlarının düzeltilmesi gerektiği; linyitten briket yapmakla ilgili projenin uygulanmasına geçilmeden önce linyit rezervleri ve kaliteleri ile ilgili araştırmaların geliştirilmesinde yarar olduğu; selüloz, kâğıt ve kâğıt hamuru fabrikasının, önerilen kapasiteyle, cif kâğıt fiyatlarına yakın bir maliyet üstünden üretim yapılabilmesinin şüpheli olduğu ve daha büyük bir kapasite kurulmasının daha doğru olacağı; zeytinyağı saflaştırma fabrikasının, Türkiye’de üretilen zeytinin daha yüksek bir katma değer girdisi ile ihracatına olanak sağlayacağı için doğru bir yatırım olacağı; kayın ağacından demiryolu traversi ve diğer ağaç eşya üretecek fabrikanın hem orman ürünlerinin değerlendirilmesi hem de ithal edilen traversler yerine yerli üretimin ikâme edilmesi bakımından çekici bir proje olduğu belirtilmiştir. Mevcut kapasitelerden yola çıkılarak, dünya fiyatları ve Türkiye’deki cif maliyetlerle kıyaslanamayacak kadar yüksek üretim maliyetlerine yol açacak olması nedeniyle sülfürik asit, kireç kaymağı, kostik soda fabrikaları ve ham demir fırını kurulması iktisaden yararlı görülmemiştir [41].

VI. SONUÇ

1923-1929 yılları arasında Osmanlı

İmparatorluğu’ndan iptidaî ekonomik şartların devralınmış olması, 1838 Baltalimanı Anlaşması’nda öngörülen gümrük tarifelerinin Lozan Anlaşması’nda kaldırılmayarak 1929 yılına kadar devam etmesi, Kurtuluş Savaşı’nın finansmanı, Osmanlı’dan kalan dış borçların 1929 yılından itibaren ödenmeye başlanacak olması, 1929 yılında Dünya İktisadî Krizi’nin ortaya çıkması, zaten yüksek olan ve giderek artan giderlere karşılık âşar vergisinin kaldırılması nedeniyle devlet gelirlerinin azalması gibi birçok soruna karşılık İzmir İktisat Kongresi kararlarının alınmasına, İş Bankası ile Sanayi ve Maadin Bankası’nın kurulmasına, genişletilen Teşvik-i Sanayi Kanunu gereğince bedelsiz arazi tahsisi ve gümrük vergisi muafiyeti gibi sağlanan kolaylıklara ve verilen desteğe rağmen 1929 Krizi’nin de etkisiyle birlikte özel sektörün tek başına iktisadî kalkınmayı sağlamada yeterli olamayacağı görülerek uygulanan iktisat politikasında bir yön değişimine gidilmiştir.

Buradan hareketle, bu makalede, 1929 yılından itibaren geçilmeye başlanan devletçi iktisat politikasının uygulanmasında önemli role sahip olan sanayi plânlarına temel teşkil eden raporlar ele alınmıştır.

1929-1931 yılları arasında hazırlanan raporlar genellikle, iktisadî kalkınmayı sağlamak ve 1929 Krizi’nin olumsuz etkilerinden korunmak amacıyla bu dönemde seçilen devletçi iktisat politikasına karşılık daha ziyade liberal bir yapı sergilemektedir. Ayrıca Şakir Kesebir başkanlığındaki bir komisyon tarafından hazırlanan İktisadî Vaziyetimize Dair Rapor, sadece ilk hazırlanan rapor olmasının dışında fazla bir önem arz etmezken, 1. Beş Yıllık Sanayi Plânı’nda yer alan mensucat, kendir, demir, suni ipek, kâğıt, kimya sanayii gibi birçok sektörde yapılması öngörülen yatırımları sadece Şakir Kesebir Plânı olarak da bilinen İktisadî Vaziyetimize Dair Rapor’a veya 1930 İktisadî Programına bağlamak mümkün değildir. Bu yatırım kararları, hazırlanan birçok raporda da ifade edilmiştir. Hjalmar Schacht ve Karl Müller’in Türkiye’de nakit istikrarının sağlanması ve bir merkez bankasının kurulmasıyla ilgili olarak hazırladıkları raporun da bir yandan Serbest Fırka’nın devletçi iktisat politikasına karşı muhalefet amacıyla kullanılmış olması, diğer yandan da merkez bankası kurulması için iktisadî koşulların uygun olmadığını söyleyerek merkez bankası kurulmasına dair ortaya koyduğu olumsuz tavra rağmen, ortaya çıkan kriz ortamına karşı ülke ekonomisinde istikrarın korunmasına yönelik olarak 11 Haziran 1930’da Merkez Bankası’nın kurulması nedeniyle 1. Beş Yıllık Sanayi Plânı’nın hazırlanmasında önemli bir katkısının olmadığı söylenebilir. Charles Rist’in mali durum ve ödemeler dengesiyle ilgili raporu, özellikle millileştirmeler başta olmak üzere uygulanan iktisat politikasının başarısızlığının dile getirilmesi ve dünyada mevcut iktisadî konjonktürün aksine iktisat politikası uygulamalarının önerilmesi, Hines tarafından başlatılan ve diğer Amerikalı uzmanlar tarafından çalışmaları

sürdürülen rapor ise birçok alanda kurulması tavsiye edilen fabrikaların kârlı üretim yapabileceğini ifade etmekle beraber hem 1. Beş Yıllık Sanayi Plânı'nda yer alan demir ve kimya sanayii ile ilgili stratejik sanayi kollarının kurulmasının iktisaden uygun görülmemesi, hem de 17 Nisan 1934 tarihinde yürürlüğe giren 1. Beş Yıllık Sanayi Plânı'nın tamamen hazırlanmasından sonra Mayıs 1934'de tamamlanmış olması nedeniyle Sanayi Plânı'nın hazırlanmasına katkıları olmamıştır.

1. Beş Yıllık Sanayi Plânı'nın hazırlanmasına temel teşkil eden raporların en önemlisi Sovyet uzmanlara hazırlatılan raporlar olmuştur. Sanayi Plânı'nın yatırımlarla ilgili kısmını oluşturan "Sınâî Tesiat ve İşletme Raporu" kısmında yer alan yatırım kararları, Sovyet uzmanların hazırladığı raporlardan yola çıkılarak yerli uzmanların çalışmalarının da beraberce ele alınması neticesinde ortaya koyulmuştur. Fakat bu uzmanların hazırladığı raporların birebir uygulanmadığı, nihaî kararın yine Türkiye Hükümeti İktisat Vekâleti tarafından verildiği görülmektedir. Burada sebep, tarih boyunca olduğu gibi bu dönemde de Rusya'nın Akdeniz'e inme ve Boğazlar yoluyla Karadeniz'de kontrolü sağlama gibi jeopolitik emellerinin devam ediyor olması sebebiyle, Türkiye Cumhuriyeti'nin karşı karşıya bulunduğu olası askerî tehditlere dayandırılabilir. Rusya'nın söz konusu jeopolitik emellerinin sürmekte olduğu, 22 Haziran-20 Temmuz 1936 tarihinde imzalanan Montreux Boğazlar Konferansı'na [47] da yansımıştır. Dolayısıyla bazı sanayi yatırımlarıyla ilgili olarak kuruluş yerleri açısından özellikle demir ve kimya sanayiinde olduğu gibi, iktisadî kriterlerden ziyade askerî kriterlere öncelik verildiği söylenebilir. Bu nedenle Yuşkeviç'in raporunda her ne kadar Tefen bölgesi iktisaden demir ve kimya sanayii için en uygun kuruluş yeri olarak gösterildiyse de, ulusal çıkarlar ve jeostratejik değerlendirmeler neticesinde demir sanayiinin daha iç kesimlere kurulmasına karar verilmiş ve alternatifler arasında en fazla maliyeti içermesine rağmen bu sanayi kolu sonraki yıllarda Karabük'te kurulmuştur.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- [1] Ökçün, A.G. (1997). *Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir: Haberler, Belgeler, Yorumlar*. 4. Baskı. Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları.
- [2] Kazgan, G. (2004). *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi Birinci Küreselleşmeden İkinci Küreselleşmeye*. 2. Baskı. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- [3] Kütükoğlu, M.S. (1974). *Osmanlı-İngiliz İktisadî Münâsebetleri (1580-1838)*. Cilt 1. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- [4] Kütükoğlu, M.S. (1976). *Osmanlı-İngiliz İktisadî Münâsebetleri (1838-1850)*. Cilt 2. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- [5] Kütükoğlu, M.S. (1992). *Tanzimat Devrinde Yabancıların İktisadî Faaliyetleri. 150. Yılında Tanzimat*. (Yay.Haz. H.D. Yıldız). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- [6] Başar, E. (1964). *Feodal Bir İmparatorluktan Bir Yarı Sömürge Haline Geçiş Süreci. Sosyal Adalet*, Aralık, 10-13.
- [7] Akdiş, M. (1996). *Para Politikalarının Ekonomik İstikrar Üzerindeki Etkinliği ve Türkiye*. Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları.
- [8] Şanlı, B. (1997). *Sanayileşme Stratejileri ve Türkiye*, İstanbul: Işık Yayınları.
- [9] Aydoğan, M. (2001). *Bitmeyen Oyun ve Türkiye'yi Bekleyen Tehlikeler*. 7. Baskı. İstanbul: Otopsi Yayınevi.
- [10] Akalın, U.S. (2004). *Üç Dönem Üç Ekonomi*. İstanbul: Set Yayınları.
- [11] Ülken, Y. (1994). *1923'ten 1993'e Cumhuriyet Ekonomisi*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- [12] Tezel, Y.S. (1982). *Cumhuriyet Döneminin İktisat Tarihi (1923-1950)*. Ankara: Yurt Yayınları.
- [13] İnan, A.A. (1982). *İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat-4 Mart 1923*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- [14] Aydoğan, M. (2000). *Yeni Dünya Düzeni, Kemalizm ve Türkiye, 20. Yüzyılın Sorgulanması*. Cilt 1. 2. Baskı. İstanbul: Otopsi Yayınevi.
- [15] Güran, T. (1992). *Tanzimat Döneminde Devlet Fabrikaları. 150. Yılında Tanzimat*. (Yay.Haz.: H.D. Yıldız). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- [16] Kuruç, B. (1993). *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası (1933-1935)*. Cilt 2. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- [17] Acar, Y. (1991). *Tarihsel Açından Türkiye Ekonomisi ve İzlenen İktisadî Politikalar (1923-1963)*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Yayınları.
- [18] Coşar, N. (1995). *Denk Bütçe-Sağlam Para Politikası ve Devletçilik (1924-1938). Türkiye'de Devletçilik*. (Der. N. Coşar). İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- [19] Aysan, M.A. (1981). *Atatürk'ün Ekonomi Politikası*. Kırklareli: Sermet Matbaası.
- [20] Küçük, Y. (1975). *Planlama, Kalkınma ve Türkiye*. İstanbul: Bilim Yayınları.
- [21] Gürsoy, M. (1989). *Dünyadaki Büyük Ekonomik Krizler ve Türkiye Ekonosine Etkileri*. İstanbul: Metis Yayınları.
- [22] Kuruç, B. (1988). *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası (1929-1932)*. Cilt 1. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

- [23] Tekeli, İ. & İlkin, S. (1977). *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, Cilt 2, Ankara: ODTÜ Yayınları.
- [24] Serin, N. (1975). *Dış Ticaret ve Dış Ticaret Politikası: 1923-1973*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- [25] Zarakoğlu, A. (1981). *Atatürk Döneminde Ülkemizde İzlenen Ekonomi Politikası*. Ankara: Türkiye Bankalar Birliği Yayınları.
- [26] Akalın, U.S. (2004). *Türkiye'de Devlet-Sermaye İşbirliğinin Ekonomi Politikası*. Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 2. Baskı. İstanbul: Set Yayınları.
- [27] Ergin, F. (1977). *Atatürk Zamanında Türk Ekonomisi*. İstanbul: Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları.
- [28] Kepenek, Y. & Yentürk, N. (1997). *Türkiye Ekonomisi*. 9. Baskı. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- [29] Kepenek, Y. (1983). *Gelişimi, Üretim Yapısı ve Sorunlarıyla Türkiye Ekonomisi*. Ankara: ODTÜ Yayınları.
- [30] Boratav, K. (1982). *Türkiye'de Devletçilik*. 2. Baskı. Ankara: Savaş Yayınevi.
- [31] Boratav, K. (2003). *Türkiye İktisat Tarihi (1908-2002)*. Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 7. Baskı. Ankara İmge Kitabevi.
- [32] Yazman, M.Ö. (1973). *Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi*. Ankara: Tisa Matbaacılık.
- [33] Hiç, S. (1994). *Türkiye Ekonomisi*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- [34] (1932). Sunuş Yazısı. *Kadro*, 1, 2. Kânun.
- [35] Tekeli, İ. & İlkin, S. (2003). *Bir Cumhuriyet Öyküsü Kadrocuları ve Kadro'yu Anlamak*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- [36] Aydemir, Ş.S. (1934). Programlı Devletçilik... *Kadro*, 34, Teşrinievvel, 5-13.
- [37] Tör, V.N. (1933). Devletin Yapıcılık ve İdarecilik Kudretine İnanmak Gerekir. *Kadro*, 15, Mart, 13-19.
- [38] Sezen, S. (1999). *Devletçilikten Özelleştirmeye Türkiye'de Planlama*. Ankara: TODAİE Yayınları.
- [39] DİE. (1973). *Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı*. Ankara.
- [40] İNAN, AA. (1972). *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı 1933*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- [41] Tezel, Y.S. (2000). *Cumhuriyet Döneminin İktisat Tarihi (1923-1950)*. 4. Baskı. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- [42] Beyarslan, A. (1982). *Atatürk Döneminde Planlı Ekonomi ve İstihdam Planlaması*. Ankara: Teksif Yayınları.
- [43] Kuyucuklu, N. (1993). *Türkiye İktisadı*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- [44] Ülken, Y. (1981). *Atatürk ve İktisat İktisadi Kalkınmada Etkinlik Sorunu ve Eklektik Model*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- [45] Tekeli, İ. & İlkin, S. (1982). *Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu*. Cilt 3. Ankara: ODTÜ Yayınları.
- [46] İlkin, S. (1979-1980). Birinci Sanayi Planının Hazırlanışında Sovyet Uzmanların Rolü. *ODTÜ Gelişme Dergisi*, Özel Sayı: Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar II, 257-288.
- [47] Meray, S.L. & Olcay, O. (1976). *Montreux Boğazlar Konferansı Tutanaklar-Belgeler*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

Betül GÜR (bgur@iticu.edu.tr) is a Teaching Assistant at Istanbul Commerce University. She has Ph.D. of Economics Policy at Marmara University Social Sciences Institute. Her research areas are global agricultural policies and economic policies in Turkey.